

АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ ТА СПІЛКУВАННЯ

УДК 378.04:159.9
© Ю.І. Калюжна, 2020
orcid.org/0000-0002-7453-9637
<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195244>

КАЛЮЖНА Юлія Іванівна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ТА ТРУДОВОЇ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена проблемі цілеспрямованого розвитку мотивації освоєння та реалізації фахової діяльності майбутніми психологами у контексті їх професійного самовизначення та самореалізації. Аналізуються результати емпіричного дослідження структури мотивів навчання у вищій школі та подальшої трудової діяльності студентів. Окреслюються методичні засоби розвитку складових професійної мотивації студентської молоді.

Ключові слова: професійне самовизначення, навчальна та трудова мотивація, інтерес, вміння, самосвідомість, саморегуляція, методичні засоби розвитку мотивації.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства в Україні передбачає підготовку спеціалістів у будь-якій галузі як суб'єктів праці, здатних до самостійної творчої діяльності на основі глибокого розуміння змісту професії, шляхів її освоєння та подальшої реалізації у контексті свого життєвого шляху. При цьому особливої значущості набуває специфічна проблема розвитку мотиваційної сфери студентської молоді, оскільки під час її навчання у вищій школі відбувається формування водночас двох аспектів: спонукань до засвоєння фахових знань та до безпосередньої професійної діяльності у майбутньому. На цьому важливому для особистості етапі професіоналізації ці два напрямки мають дедалі більше поєднуватися, забезпечуючи у подальшому надійну основу для

професійного зростання. Проте, як зазначають сучасні дослідники цієї проблеми, зміст навчальної та трудової мотивації студентів може суттєво відрізнятись. Так, орієнтуючись на формальне засвоєння знань, успішне складання сесії, студентська молодь нерідко демонструє наявність зовнішньої мотивації як особливо важливої для неї, не усвідомлюючи, що такий підхід суперечить її бажанням подальшої успішної самореалізації у професії. Не маючи ще достатньо реалістичного уявлення про суттєві ознаки майбутньої фахової діяльності, які часто неможливо вирізнити, виходячи з попереднього життєвого досвіду, студенти (особливо молодших курсів), не відчують перешкод, породжених формалізованим засвоєнням знань, на шляху досягнення професійних успіхів та творчих здобутків у майбутньому (Мільман, 1987; Бобрих, 1987; Подоляк, Юрченко, 2006 та ін.). Тому особливої значущості набуває проблема такої організації навчального процесу у вищій школі, яка б сприяла гармонійному розвитку та поєднанню навчальної та трудової мотивації молоді.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасні психологічні дослідження свідчать про те, що активну сутність людини забезпечують її мотиви, які пронизують усі структурні новоутворення особистості. У той же час особистісні новоутворення є відображенням деяких характеристик мотиваційної сфери. Так, наполегливість як риса характеру є, до деякої міри, відображенням динамічних якостей значущих для людини мотивів. У цілому ж мотивація є виразом сутності особистості та основою взаємодії її з навколишнім середовищем і соціальними умовами, осередком активності у діяльності та поведінці. Про вплив мотивації на діяльність говорять дослідження Ю. М. Кулюткіна, В. І. Ковальова, В. А. Семиченко, В. Ф. Моргуна, Н. О. Юдіної, Н. М. Мишко та ін. Вони зазначають, що мотивація забезпечує вибірковість активності і спрямованість діяльності і є тим складним механізмом, який співвідносить вплив зовнішніх для особистості чинників активності з цілим комплексом тих внутрішніх якостей і можливостей людини, які характеризують її як суб'єкта діяльності. (Ковальов, 1982). При цьому слід зважати на тривалість мотивації у часі. Діяльність людини можуть

визначати мотиви, які реалізуються у цілях, досягнення яких може бути здійснене в найближчий час, і в цілях, досить віддалених у часі. Саме цей показник дозволяє розрізнити близьку і далеку мотивацію поведінки. Тому, розглядаючи взаємозв'язок спонукань до навчальної та трудової (професійної) діяльності у студентському віці, можна говорити про взаємозалежність між близькими та віддаленими мотивами поведінки (Подоляк, Юрченко, 2006; Семиченко, 2004).

Змістовий аналіз мотивації навчальної діяльності учнів та студентів здійснено у ряді сучасних психологічних досліджень. Здебільшого ці спонукання є результатами трансформації особистістю зовнішньої стимуляції (впливів сім'ї, школи та інших установ, широкого соціального середовища) і їх специфіка зумовлюється усвідомленням ставлення до цих впливів залежно від вікових та індивідуальних особливостей людини. Тому один з видів мотивації навчання охоплює мотиви, безпосередньо пов'язані із самою пізнавальною діяльністю, а інший – мотиви, зумовлені низкою соціальних чинників, які мають значущість ля особистості.

Мотиви першого виду стосуються самого процесу навчання, а тому є дуже чутливими до його форм, змістовних та динамічних характеристик. Вони реалізуються у допитливості, інтересі до суті матеріалу, який підлягає засвоєнню, у прагненні розширення знань загальнонаукового та вузькопрофесійного характеру та освоєння умінь їх застосовувати у навчальних ситуаціях, вдосконалення інтелектуальних здібностей. Основною ознакою таких пізнавальних мотивів є те, що вони виникають, розвиваються і цілеспрямовано формуються безпосередньо у самому навчальному процесі, а це висуває низку вимог до його оптимізації в умовах вищої школи.

Мотиви навчальної діяльності другого виду за своїм походженням і змістом виходять за межі суто навчального процесу і пов'язані з вагомими для особистості соціальні чинниками. При цьому вони також відрізняються за модальністю (Якобсон, 1969). Мотиви негативного змісту відображають прагнення студента уникнути неприємностей та незручностей у разі відмови від навчання. Позитивні соціальні спонукання переважно стосуються таких аспектів:

- переживань зовнішнього чи внутрішнього обов'язку і можуть виражатися у суспільно-політичній мотивації, при яких навчання розглядається як необхідність;

- професійно-ціннісних мотивів, коли учіння сприймається як умова підготовки до майбутньої трудової діяльності, яка забезпечить матеріальні потреби у майбутньому;

- мотивів соціального престижу, які відображають прагнення реалізувати почуття власної гідності;

- комунікативних мотивів, пов'язаних з потребою спілкуватися з прагненням здобути схвалення з боку соціального оточення.

Навчальна діяльність студентів зазвичай є полімотивованою, проте очевидною є необхідність формування саме внутрішньої пізнавальної мотивації майбутніх фахівців як основи їх подальшого ефективного саморозвитку та самовдосконалення.

Навчання у вищій школі передбачає професіоналізацію особистості, яка є основою розвитку та трансформації її мотиваційної структури. У ході професійної освіти виникає необхідність переходу від навчальної до професійної діяльності, а отже мають дедалі інтенсивніше застосовуватися спеціальні педагогічні технології та методичні прийоми, які б забезпечували такий процес (Кулюткін, 1972; Ільїн, 2003; Подоляк, Юрченко, 2006). Для цього необхідно також враховувати специфіку професійної мотивації сучасного студентства, яка має розгалужену структуру. Так, Б. І. Додонов зазначає, що у будь-якій діяльності ми можемо виявити сукупність так званих «граничних мотивів», які пов'язані із:

- задоволенням від самого процесу праці (можливістю реалізувати власні якості у роботі та переживанням позитивних емоцій внаслідок цього);

- прямим результатом діяльності (отриманням диплому, досягненням певного статусу чи створенням продукту);

- винагородою за діяльність (завоюванням визнання, отриманням зарплати, підвищенням посади тощо);

- прагненням уникнути санкцій за ухилення від діяльності (уникненням звільнення з роботи чи несхвалення оточуючих у тій чи іншій формі).

Неважко помітити, що компоненти такої класифікації трудової мотивації відображають спонукання як внутрішньої, так і зовнішньої природи, причому автор зазначає, що кожен з них може мати як позитивне, так і негативне забарвлення, при якому гальмується прагнення особистості до ефективної діяльності (Додонов, 1984).

Румунський соціолог К. Замфір пропонує структуру трудової мотивації, наближену до структури спонукань до навчання у вітчизняній психології. Внутрішні мотиви, за думкою автора, породжується самою трудовою діяльністю і передбачає розуміння її значущості та переживання позитивного емоцій від реалізації процесу та досягнення позитивного результату. Автор зазначає, що така мотивація виникає з потреб самої особистості, а тому є основою активної творчої самореалізації у професії. Зовнішня позитивна мотивація містить мотиви, які виникають поза самим процесом праці, але стосуються моментів, заради яких людина прагне докласти значних зусиль у роботі (матеріальна винагорода, кар'єрні можливості, завоювання престижу, тощо). Зовнішня негативна мотивація стосується уникнення критики та покарання, осуду з боку співробітників і т.п. Зовнішня мотивація є менш дієвою та стійкою, бо залежить від багатьох ситуативних чинників.

Отже, важливим завданням сучасної вищої школи є цілеспрямований розвиток водночас як дієвих внутрішніх мотивів ефективного засвоєння знань, так і прагнення до успішної майбутньої професійної діяльності на їх основі. Вочевидь, ця **актуальна проблема** вимагає як теоретичного дослідження зв'язку навчальної та трудової мотивації студентів, так і окреслення шляхів їх оптимального розвитку у ході навчального процесу. При цьому особлива увага має приділятися специфічному співвідношенню навчальної та трудової мотивації студентів, відповідно до яких доцільно підбирати методи сприяння розвитку професійної мотивації майбутнього фахівця.

Цілями статті є:

- вивчення типових особливостей мотивів навчальної та трудової діяльності, притаманних студентам-психологам,
- окреслення шляхів і засобів розвитку мотивації навчання та праці майбутніх психологів у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження особливостей мотивації навчання та праці майбутніх психологів нами були застосовані методика дослідження мотивації навчання у вищій школі (за Т. І. Ільїною) та методика виявлення структури мотивації трудової діяльності (за К. Замфір). Окрім цього, використовувалось також анкетування, спрямоване на вивчення особливостей становлення окремих мотивів навчальної та трудової діяльності у студентів. Загальна вибірка досліджуваних охоплювала 202 студентів I-III курсів денного та заочного відділення психолого-педагогічного факультету віком 17-21 років.

Результати дослідження мотивів навчання студентів у вищій школі дозволяють прийти до висновку, що у цілому по вибірці найвищий показник отримала група мотивів, яка стосується отримання студентами знань (середній показник по всьому контингенту досліджуваних становив 6,6 бали). Мотивація отримання диплома виявилась не менш значущою для опитуваних студентів і становила у середньому 5,4 бали. Дещо недооціненою студентами стала мотивація оволодіння професією: у цілому по вибірці середній бал за цим показником становив 4,9. Подальший аналіз отриманих результатів дозволив виявити окремі групи студентів за превалюючою мотивацією навчання у вищій школі. Так, 39 % досліджуваних зазначили найважливішим мотивом навчання цікавість до навчальних предметів. При цьому, якщо студенти I та II курсів основним привабливим чинником вважали майстерність викладання навчальної дисципліни викладачем та доступність матеріалу для освоєння, то студенти III курсу орієнтувалися переважно на відповідність навчального предмета власним пізнавальним потребам та здібностям, а також можливостям забезпечення умов для інтелектуального розвитку. Така тенденція у цілому свідчить про наростання внутрішньої пізнавальної мотивації, яка характеризується дедалі більшою усвідомленістю та стабільністю. Для 29 % опитуваних важливим виявився мотив навчання, пов'язаний з оволодінням професією. Його привабливість студенти-першокурсники пояснювали переважно обов'язком стати досконалим фахівцем, проте уже до третього курсу дедалі важливішими ставала потреба в успішному працевлаштуванні за обраною спеціальністю. У цілому по

вибірці отримання диплома як провідний мотив навчання виявився найважливішим для 32 % досліджуваних осіб. Причини такого вибору також трансформувалися від першого до третього курсу від задоволення статусних потреб до отримання засобу матеріального забезпечення, що свідчить про наростання реалістичного сприймання подальшого життєвого шляху студентами.

У кожній з виявлених нами груп досліджуваних ми намагалися вирізнити специфіку їх трудової мотивації за методикою К. Замфір. Вони дозволяють засвідчити, що для студентів з провідною навчальною мотивацією отримання знань на першому курсі дуже значущими спонуканнями до професійної діяльності є зовнішні позитивні мотиви, зокрема, привабливість отримання вищої освіти та прагнення отримати визнання у професійному колі у майбутньому. Його обрали 41% досліджуваних студентів цієї групи. Проте варто відзначити, що згодом для студентів з вираженою тенденцією до отримання знань наростає значущість внутрішніх мотивів професійної діяльності, при якій вони керуються переважно власними вподобаннями та схильностями, мало зважаючи на зовнішні чинники. Для цих студентів престиж чи популярність професії стають другорядними порівняно з відчуттям задоволення від самого процесу професійної діяльності. Таку тенденцію можна пояснити, з одного боку, включенням молоді у вивчення навчальних дисциплін професійного спрямування, а з іншого – проходженням навчальних та виробничих практик, які дозволяють перевірити власні здібності безпосередньо у професійній діяльності та відчути реальні успіхи у цьому процесі.

У групі досліджуваних студентів усіх курсів з провідною навчальною мотивацією отримання диплома головним мотивом професійної діяльності є зовнішня мотивація. Щоправда, переважають зовнішні позитивні мотиви трудової діяльності (орієнтування на успішну кар'єру у майбутньому, можливість отримувати винагороди, популярність обраного фаху тощо). Слід зазначити, що така мотивація виявилась суттєвою для 49% студентів цієї групи. 26% опитуваних студентів визнали найважливішими зовнішні негативні мотиви праці. Найсуттєвішими серед них вони вважають осуд соціального

оточення, а тому орієнтуються на виконання будь-якої роботи, не обов'язково пов'язаної з фахом. Для 25% студентів цієї досліджуваної групи важливими є внутрішні мотиви професійної діяльності, оскільки вони вважають, що диплом їм необхідний, щоб займатися улюбленою справою у майбутньому.

У групі студентів з провідною мотивацією навчання, орієнтованою на освоєння професії, майбутня фахова діяльність переважно пов'язувалась із внутрішніми та зовнішніми позитивними спонуканнями до виконання трудових обов'язків (відповідно у 47% та 42% опитуваних осіб). Лише кожен десятий студент з цієї групи визнавав важливими зовнішні негативні мотиви праці, аргументуючи це низкою ситуативних чинників.

Отримані результати дослідження дозволяють прийти до висновку про те, що кожна з виокремлених нами груп досліджуваних студентів потребує урахування специфіки поєднання навчальної та трудової мотивації при здійсненні навчального процесу. Проте можна говорити й про загальні методичні аспекти, які сприяли б оптимальній трансформації навчальної мотивації у професійну. Насамперед, заслуговує на особливу увагу надання професійного змісту навчальним завданням для студентів з кожної навчальної дисципліни. Виконання вправ, навчально-практичних задач, лабораторних робіт має передбачати їх пов'язаність з типовими для роботи психолога процедурами, ситуаціями, проблемами, надаючи пізнавальній діяльності студентів професійного змісту та сприяючи інтеріоризації фахових настанов, знань і навичок. Поєднанню навчальної та професійної мотивації студентства сприяє також застосування активних методів навчання, які передбачають, насамперед, проблемність викладання, створення умов для творчої активності студентів при розв'язанні складних завдань, які потребують дивергентності мислення, здатності до різнобічного освоєння психологічних явищ та ситуацій. Інтерактивні форми навчання створюють основу для групової інтелектуальної діяльності студентів, сприяють формуванню навичок колективного розв'язання професійних проблем, забезпечуючи поєднання навчальних та професійних інтересів, надаючи їм особистісного значення та важливості.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз проблеми розвитку навчальної та трудової мотивації студентів на визначальному етапі професіоналізації особистості дозволяє стверджувати про необхідність застосування різноманітних методичних форм та прийомів, які сприяли б формуванню орієнтації молоді на розвиток та вдосконалення внутрішніх дієвих мотивів навчання та праці, особливо важливих для реалізації фахової діяльності. Подальший пошук можливостей застосування при цьому різних шляхів навчальних впливів щодо студентів з різними особливостями поєднання спонукань о навчання та праці може стати основою гармонійного розвитку їх професійної підготовки та запорукою життєвих успіхів у подальшому самостійному житті.

Список використаних джерел

- Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. Москва : Мысль, 1976. 158с.
- Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии. Москва : Владос, 1999. 304 с.
- Балаев А. А. Активные методы обучения. Москва : Профиздат, 1996. 96 с.
- Бибрих Р. Р., Васильев Н. А. Особенности мотивации и целобразования в учебной деятельности студентов младших курсов. *Вестник МГУ*. 1987. № 2. С. 20–31. (Серия 14. «Психология»).
- Додонов Б. И. Структура и динамика мотивов деятельности. *Вопросы психологии*. 1984. № 4. С. 126–130.
- Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2003. 512 с.
- Ковалёв В. И., Дружинина В. Н. Мотивационная сфера личности и ее динамика в процессе профессиональной подготовки. *Психологический журнал*. 1982. Т. 3. № 6. С. 35–44.
- Кулюткин Ю. Н., Сухобская Г. С. *Мотивация познавательной деятельности*. Ленинград, 1972. 117 с.
- Мильман В. Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности. *Вопросы психологии*. 1987. № 5. С. 129–139.
- Мишко Н. М. Особливості ціннісно – мотиваційної сфери студента – психолога, який здобуває другу вищу освіту. *Наукові студії з вікової та практичної психології*. Полтава, 2018. С. 250–261.
- Подольяк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи. Київ : ФіЛ – студія, 2006. 320 с.

- Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Киев : Миллениум, 2004. 521 с.
- Юдіна Н. О. Особливості полімотивації студентів різних форм навчання. *Наукові студії з вікової та практичної психології*. Полтава, 2018. С. 219–232.
- Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва : Просвещение, 1969. 316 с.

References

- Aseev, V. G. (1976). *Motivacija povedenija i formirovanie lichnosti [Behavioral motivation and personality formation]*. Moscow: Mysl' [in Russian].
- Badmaev, B. C. (1999). *Metodika prepodavanija psihologii [Psychology Teaching Methodology]*. Moscow: VladoS [in Russian].
- Balaev, A. A. (1996). *Aktivnye metody obuchenija [Active learning methods]*. Moscow: Profizdat [in Russian].
- Bibrih R. R., & Vasil'ev, N. A. (1987). Osobnosti motivacii i celeobrazovanija v uchebnoj dejatel'nosti studentov mladshih kursov [Features of motivation and goal formation in the educational activities of junior students]. *Vestnik MGU. Serija 14. "Psihologija" [Bulletin of Moscow State University. Series 14. "Psychology"]*, 2, 20-31 [in Russian].
- Dodonov, B. I. (1984). Struktura i dinamika motivov dejatel'nosti [The structure and dynamics of activity motives]. *Voprosy psihologii [Psychology Issues]*, 4, 126-130 [in Russian].
- Il'in, E. P. (2003). *Motivacija i motivy [Motivation and motives]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- Jakobson, P. M. (1969). *Psihologicheskie problemy motivacii povedenija cheloveka [Psychological problems of human behavior motivation]*. Moscow: Prosveshhenie [in Russian].
- Koval'jov, V. I., & Druzhinina, V. N. (1982). Motivacionnaja sfera lichnosti i ee dinamika v processe professional'noj podgotovki [The motivational sphere of personality and its dynamics in the process of training]. *Psihologicheskij zhurnal [Psychological Journal]*, 3, 6, 35-44 [in Russian].
- Kuljutkin, Ju.N., Suhobskaja, G.S. (1972). *Motivacija poznaval'noj dejatel'nosti [Cognitive activity motivation]*. Leningrad [in Russian].
- Mil'man, V. Je. (1987). Vnutrennjaja i vneshnjaja motivacija uchebnoj dejatel'nosti [Internal and external motivation of educational activities]. *Voprosy psihologii [Psychology Issues]*, 5, 129-139 [in Russian].
- Myshko, N. M. (2018). Osoblyvosti tsinnisno – motyvatsiinoi sfery studenta – psyholoha, yakyi zdoBUvaie druhu vyshchu osvitu [Features of the student-psychologist, who is receiving his second higher

- education, value-motivational sphere]. *Naukovi studii z vikovoi ta praktychnoi psykholohii [Scientific studies of age and practical psychology]*, Poltava, 250-261 [in Ukrainian].
- Podoliak, L. G., & Yurchenko V. I. (2006). *Psykhologhiia vyshchoi shkoly [Psychology of higher education]*. Kyiv: Fil – studija [in Russian].
- Semichenko, V. A. (2004). *Problemy motivacii povedenija i dejatel'nosti cheloveka [Problems of human activities behavior motivation]*. Ryiv: Millenium [in Russian].
- Yudina, N. O. (2018). Osoblyvosti polimotyvatcii studentiv riznykh form navchannia. [Students of different forms of education polymotivation features]. *Naukovi studii z vikovoi ta praktychnoi psykholohii [Scientific studies of age and practical psychology]*, Poltava, 219-232 [in Ukrainian].

Kaliuzhna Yu.

PECULIARITIES OF EDUCATIONAL AND LABOR MOTIVATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

The article deals with the problem of student effective preparation for future professional activity. Special attention is paid to the importance of students' educational motivation in professional sphere gradual transformation as the basis for effective further realization of professional life path. On the basis of the psychological and pedagogical literature analysis the basic theoretical approaches to determining role of such motivation in the process of professional training are considered. The learning and work main types of motives and their content characteristics are revealed.

The students of different courses motivational components related to the educational and work activities peculiarities empirical study results are presented. The features of possible combinations of these motives for student activities are considered. The need for their development during the educational process in higher education is emphasized. Possibilities of methodical tools and techniques during the training sessions application, which would promote a harmonious combination of students educational and work motivation, providing their active professional self-development in the future life are outlined.

Keywords: *professional self-determination, educational and work motivation, interest, skills, self-awareness, self-regulation, methodical means of motivation development.*

Надійшла до редакції 25.12.2019 р.